

**CHRISTIANITY AT THE CROSSROADS OF THE GREAT
SILK ROAD: PENETRATION INTO CENTRAL ASIA, STAGES OF
DEVELOPMENT, AND CULTURAL TRANSFORMATION**

Surayyo Irismetova

2nd-year Master's Student, Faculty of History

National University of Uzbekistan (NUUZ)

Abstract: This article examines the penetration of Christianity into Central Asia via the Great Silk Road, the stages of its historical development, and its influence on the culture of the region's peoples. Based on archaeological findings and written sources, the author analyzes the dynamics of the spread of various Christian movements, particularly Nestorianism and Jacobitism, from antiquity to the Middle Ages. The research pays special attention to the processes of interfaith dialogue and cultural transformation in the region, providing scientific evidence for Central Asia's historical role as a center of religious tolerance.

Keywords: Great Silk Road, Central Asia, Christianity, Nestorianism, cultural transformation, archaeology, history of religions, interfaith dialogue

Annotatsiya: Ushbu maqolada xristianlik dinining Buyuk Ipak yo'li orqali Markaziy Osiyo hududiga kirib kelishi, uning tarixiy taraqqiyot bosqichlari va mintaqa xalqlari madaniyatiga ko'rsatgan ta'siri tadqiq etiladi. Muallif antik davrdan boshlab o'rta asrlargacha bo'lgan davrda xristianlikning turli oqimlari, xususan, nestorianlik va yakovitlikning tarqalish dinamikasini arxeologik topilmalar va yozma manbalar asosida tahlil qiladi. Tadqiqotda mintaqadagi konfessiyalararo muloqot va madaniy transformatsiya jarayonlariga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, bu Markaziy Osiyoning qadimdan bag'rikenglik markazi bo'lganini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Kalit so'zlar: Buyuk Ipak yo'li, Markaziy Osiyo, xristianlik, nestorianlik, madaniy transformatsiya, arxeologiya, dinlar tarixi, konfessiyalararo muloqot.

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-4, 2026**

Аннотация: В данной статье исследуются пути проникновения христианства в Центральную Азию через Великий шелковый путь, этапы его исторического развития и влияние на культуру народов региона. Автор анализирует динамику распространения различных течений христианства, в частности несторианства и яковитства, в период от античности до средневековья на основе археологических находок и письменных источников. Особое внимание в исследовании уделяется процессам межконфессионального диалога и культурной трансформации в регионе, что научно обосновывает роль Центральной Азии как древнего центра толерантности.

Ключевые слова: Великий шелковый путь, Центральная Азия, христианство, несторианство, культурная трансформация, археология, история религий, межконфессиональный диалог.

Buyuk Ipak yo‘li chorrahasida xristianlikning paydo bo‘lishi va rivojlanishi Markaziy Osiyo tarixining muhim, ammo ko‘p hollarda yetarlicha o‘rganilmagan sahifalaridan biridir. Mazkur hudud qadimdan Sharq va G‘arb sivilizatsiyalari tutashgan makon bo‘lib, diniy, madaniy va savdo aloqalarining markazida joylashgan. Aynan shu geografik va geosiyosiy omillar tufayli xristianlik ham Markaziy Osiyoga nisbatan erta kirib kelgan dinlardan biri hisoblanadi¹. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, xristianlikning ilk shakllari bu hududga milodiy I–II asrlardayoq kirib kelgan bo‘lib, bu jarayon Buyuk Ipak yo‘li orqali amalga oshirilgan savdo va madaniy almashinuvlar bilan chambarchas bog‘liqdir.

Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi qadimdan turli dinlar va madaniyatlar tutashgan global chorraha vazifasini o‘tab kelgan. Xristianlik dinining ushbu mintaqaga kirib kelishi va yoyilishi bevosita Buyuk Ipak yo‘lining shakllanishi va xalqaro savdo munosabatlarining rivojlanishi bilan uzviy bog‘liqdir. Tarixiy manbalar va arxeologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, xristianlik Markaziy Osiyoga milodiy II asrning oxiri va

¹ Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat‘iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – B. 284-290

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-4, 2026**

III asrning boshlaridan boshlab kirib kelgan. Dastlabki xristian jamoalari Parfiya va Sosoniylar davlati hududlaridan Sharqqa qarab harakatlangan suriyalik savdogarlar va missionerlar orqali shakllangan.

Milodiy 224-yilda Sosoniylar sulolasi hokimiyatga kelishi bilan Eron hududida xristianlarga nisbatan tazyiqlarning kuchayishi, ularning Markaziy Osiyoning ichkari hududlariga, xususan, Marv, Termiz va Samarqand kabi yirik shaharlarga ko'chib o'tishiga turtki bo'ldi². Arxeologik ma'lumotlarga ko'ra, IV asrga kelib Marv (hozirgi Turkmaniston hududi) xristianlikning mintaqadagi eng yirik markaziga aylangan va 334-yilda bu yerda ilk yepiskoplik kafedrasini tashkil etilgani haqida yozma manbalar guvohlik beradi.

Xristianlikning mintaqada keng yoyilishi va institutsional shakllanishi milodiy 431-yildagi Efes soboridan keyin boshlangan Nestorianlik oqimi bilan bog'liq. Nestorianlar o'z ta'limotlarini Sharqqa yoyishda o'ta faollik ko'rsatdilar va VII-VIII asrlarga kelib Markaziy Osiyoning eng chekka hududlarigacha yetib bordilar. Tarixchi va solnomachi Bar Ebreyning ma'lumotlariga ko'ra, xristianlik nafaqat shahar aholisi, balki ko'chmanchi turkiy qabilalar orasida ham keng tarqalgan.

Xususan, 1007-yilda kerait qabilasining 200 mingdan ortiq vakili nestorianlikni qabul qilgani tarixiy fakt sifatida qayd etilgan. Bu jarayon mintaqada o'ziga xos madaniy transformatsiyaga sabab bo'ldi. Masalan, suriyalik missionerlar o'zlari bilan birga suriy yozuvini olib kelishdi, bu esa keyinchalik qadimgi uyg'ur va mo'g'ul yozuvining shakllanishiga asos bo'lib xizmat qildi. Arxeologik jihatdan Termiz yaqinidagi Qora-tepa va Fayoz-tepa majmualari yaqinida, shuningdek, qadimgi Urgut (Samarqand viloyati) hududidagi **Vazkard** monastiri qoldiqlari bu dinning mintaqada hayotidagi chuqur o'rnini isbotlaydi³. Urgutdagi "Suleymontepa" yodgorligidan

² Бартольд В. В. Работы по истории христианства в Средней Азии // Сочинения. Том II, часть 2. — Москва: Наука, 1964. — С. 265–302

³ Пугаченкова Г. А. Искусство Гандхары. — Москва: Искусство, 1982. — С. 115–128

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-4, 2026**

topilgan xochlar va suriy tilidagi bitiklar VIII-IX asrlarda bu yerda yirik xristian jamoasi yashaganini tasdiqlaydi.

Xristianlikning Markaziy Osiyodagi ilk tarqalish bosqichi asosan sharqiy yoʻnalishdagi missionerlik faoliyati bilan izohlanadi. Ayniqsa, Nestorianlik oqimi bu jarayonda muhim rol oʻynagan. Ushbu yoʻnalish asoschisi sifatida tanilgan Nestorius (taxminan 386–451-yillar) Konstantinopol patriarxi boʻlib, uning taʼlimoti 431-yildagi Efes sobori qarorlari bilan rasmiy cherkov tomonidan rad etilgan⁴. Shundan soʻng Nestorianlik tarafdorlari Vizantiya hududidan siqib chiqarilib, Sharqqa, xususan, Sosoniylar davlati va undan keyin Markaziy Osiyo hududlariga koʻchib oʻtgan. Natijada V–VII asrlarga kelib, xristianlikning ushbu yoʻnalishi Samarqand, Buxoro, Marv kabi shaharlarda keng tarqala boshlagan.

Arxeologik topilmalar ham bu jarayonni tasdiqlaydi. Masalan, Samarqand va Marv hududlarida olib borilgan qazishmalar natijasida V–VIII asrlarga oid xristian cherkovlari qoldiqlari, xoch tasvirlari va suriy tilidagi diniy yozuvlar topilgan. 1960–1980-yillarda sovet arxeologi Boris Marshak tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda Samarqand yaqinidagi Afrosiyob hududidan xristianlikka oid devoriy rasmlar aniqlangan. Ushbu topilmalar Markaziy Osiyoda xristianlikning faqat diniy emas, balki madaniy hayotning bir qismi sifatida shakllanganini koʻrsatadi.

VI–IX asrlar xristianlikning Markaziy Osiyoda rivojlanishining eng yuqori bosqichi hisoblanadi. Bu davrda xristian jamoalari soni sezilarli darajada oshgan. Tarixiy manbalarga koʻra, VIII asrga kelib faqat Marv shahrining oʻzida 20 dan ortiq cherkov faoliyat yuritgan. Shuningdek, xristian episkoplik markazlari tashkil etilib, ular orqali diniy taʼlim va boshqaruv tizimi yoʻlga qoʻyilgan. Bu davrda xristianlikning tarqalishida savdogarlar, hunarmandlar va tarjimonlar muhim rol oʻynagan. Buyuk Ipak

⁴ Ртвеладзе Э. В. Великий шёлковый путь: Энциклопедический справочник. — Ташкент: Узбекистон миллий энциклопедияси, 1999. — С. 56–72

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-4, 2026**

yo'li orqali harakatlangan savdo karvonlarining taxminan 10–15 foizi turli diniy g'oyalarni ham olib yurgani haqida tarixchilar fikr bildiradi⁵.

Markaziy Osiyoda xristianlikning rivojlanishi faqat diniy jarayon bo'lib qolmay, balki madaniy transformatsiya jarayonlarini ham yuzaga keltirgan. Xususan, suriy yozuvi asosida mahalliy tillarga tarjimalar amalga oshirilgan, diniy matnlar sog'diy va turkiy tillarga moslashtirilgan. Bu borada sog'diy savdogarlar alohida o'rin tutadi, chunki ular diniy va madaniy vositachilar sifatida faoliyat yuritgan. Tadqiqotlarga ko'ra, VIII asrga kelib sog'diy tilida yozilgan xristian matnlari umumiy diniy adabiyotlarning taxminan 25 foizini tashkil etgan.

Xristianlikning Markaziy Osiyodagi rivojlanishiga siyosiy omillar ham sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Masalan, Sosoniylar davlati davrida (III–VII asrlar) xristianlarga nisbatan ba'zan bosimlar kuzatilgan bo'lsa-da, ular ko'pincha iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lganligi sababli to'liq ta'qib qilinmagan. Keyinchalik, arablar istilosi va Islomning Markaziy Osiyoga kirib kelishi natijasida xristianlik asta-sekin o'z mavqeini yo'qota boshlagan⁶. VIII–X asrlarga kelib, aholining katta qismi islom dinini qabul qilgan va xristian jamoalari soni keskin kamaygan. Statistik baholashlarga ko'ra, IX asr oxiriga kelib Markaziy Osiyoda xristianlar umumiy aholining 5–7 foizini tashkil etgan bo'lsa, XI asrga kelib bu ko'rsatkich 1 foizdan ham kamroq darajaga tushib ketgan.

Shunga qaramay, xristianlikning madaniy merosi uzoq vaqt davomida saqlanib qolgan. Ayniqsa, san'at, arxitektura va yozma manbalarda uning izlari yaqqol ko'zga tashlanadi. Masalan, Afrosiyob devoriy rasmlarida xristianlik motivlari bilan bir qatorda mahalliy zardushtiylik va buddaviylik unsurlarining uyg'unlashuvi kuzatiladi. Bu esa diniy sintez va madaniy integratsiyaning yorqin namunasidir. Tadqiqotchilar buni "sinkretizm" deb atab, Markaziy Osiyoning ko'p konfessiyali tarixiy muhitini ifodalovchi muhim hodisa sifatida baholaydilar.

⁵ Литвинский Б. А. Восточный Туркестан в древности и раннем средневековье: Этнос, языки, религии. — Москва: Наука, 1992. — С. 315–340

⁶ Ставиский Б. Я. Судьба буддизма в Средней Азии (по данным археологии). — Москва: Восточная литература, 1998. — С. 142–156

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-4, 2026**

Markaziy Osiyoda xristianlik: Tarixiy bosqichlar va geografik yoyilish tahlili

Tarixiy davr	Asosiy voqea va jarayonlar	Geografik markazlar	Muhim shaxslar va oqimlar
II–III asrlar	Xristianlikning ilk kirib kelishi; savdogarlar va missionerlar harakati.	Marv, Termiz, Kushon podsholigi hududlari.	Suriyalik missionerlar, ilk xristian jamoalari.
334-yil	Marvda ilk yepiskoplik kafedrasining rasmiy tashkil etilishi.	Marv (Turkmaniston).	Yepiskop Barshabba (ilk targ‘ibotchilardan).
V–VI asrlar	Nestorianlikning ajralib chiqishi va Sharqqa (Markaziy Osiyoga) oqib kelishi.	Xuroson, Sug‘diyona (Samarqand, Kesh).	Nestorian patriarxlari, Efes soboridan keyingi qochqinlar.
VII–VIII asrlar	Xristianlikning gullagan davri; turkiy qabilalar (kerait, nayman) orasida yoyilishi.	Yettisuv, Farg‘ona vodiysi, O‘sh, Taraz.	Patriarx Timofey I (diplomatik yozishmalar muallifi).
IX–X asrlar	Islom bilan yonma-yon yashash (Smoniylar	Buxoro, Samarqand	Xristian tabiblari, suriyalik tarjimonlar.

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-4, 2026**

Tarixiy davr	Asosiy voqea va jarayonlar	Geografik markazlar	Muhim shaxslar va oqimlar
	davri); fan va tarjima sohasidagi faollik.	(Vazkard monastiri).	
XI– XIII asrlar	Ommaviy suvga cho‘mish marosimlari; mo‘g‘ul xonadonlari bilan aloqalar.	Qoraqorum, Sharqiy Turkiston, Yettisuv.	Doquz-xotun (Xuloku xon rafiqasi), Sartakxon.
XIV asr oxiri	Siyosiy o‘zgarishlar va islomning davlat dini sifatida to‘liq mustahkamlanishi.	O‘rta Osiyo shaharlari.	Amir Temur va temuriylar davridagi jamoalar.

Mintaqada xristianlikning rivojlanish bosqichlari nafaqat diniy, balki siyosiy jarayonlar bilan ham hamnafas kechgan. Arab xalifaligi davrida ham, islom dini ustuvorlikka ega bo‘lishiga qaramay, xristian jamoalari o‘z faoliyatini davom ettirganlar. Abbosiylar xalifasi al-Mahdiy (775-785) davrida nestorian patriarxi Timofey I (780-823) Markaziy Osiyo va Xitoydagi jamoalar bilan faol yozishmalar⁷ olib borgan va yangi mitropoliyalarni tashkil etgan. Ma’lumotlarga ko‘ra, IX asrda Samarqanda alohida xristian mitropoliyasi mavjud bo‘lgan va u "Sharqning nufuzli kafedralari" ro‘yxatiga kiritilgan.

⁷ Зуев Ю. А. Ранние тюрки: очерки истории и идеологии. — Алматы: Дайк-Пресс, 2002. — С. 188-210.

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-4, 2026**

Bu davrda xristian olimlari va tabiblari mintaqa hukmdorlari saroylarida yuksak martabalarga ega bo'lishgan. Masalan, Bag'doddagi "Baytul hikma"da (Donishmandlar uyi) ko'plab suriyalik xristian tarjimonlari yunon tilidagi ilmiy asarlarni arab va suriy tillariga o'girish orqali Markaziy Osiyo Uyg'onish davri (Renessans) poydevorini yaratishda qatnashganlar. Statistika ma'lumotlarga ko'ra, o'rta asrlarda Markaziy Osiyoning ayrim hududlarida (masalan, Yettisuv va Farg'ona vodiysida) xristian aholisi umumiy aholining 10-15 foizini tashkil etgan bo'lishi mumkin.

Mo'g'ullar istilosi va undan keyingi davrda xristianlikning mintaqadagi o'rni yanada kuchaygan. Chingizxon avlodlarining ayrimlari (masalan, Xuloku xonning rafiqasi Doquz-xotun) nestorian bo'lishgan, bu esa xristianlarga siyosiy imtiyozlar bergan. Biroq, XIV asrning ikkinchi yarmiga kelib, Amir Temur davrida va undan keyingi siyosiy o'zgarishlar natijasida xristianlikning mintaqadagi ta'siri pasaya boshlagan⁸. Shunga qaramay, xristianlik Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatida, san'atida va arxitekturasida sezilarli iz qoldirdi.

Bugungi kunda Navoiy viloyatidagi Qosim-shayx majmuasi yoki Samarqanddagi qadimiy cherkov qoldiqlari mintaqaning ko'p konfessiyali tarixidan dalolat beradi. Xristianlikning Markaziy Osiyoga kirib kelishi va transformatsiyasi jarayoni shuni ko'rsatadiki, bu mintaqa ming yillar davomida bag'rikenglik (tolerantlik) tamoyillariga asoslangan noyob sivilizatsiyani shakllantirgan. Bu tajriba bugungi kunda ham mintaqa xalqlari o'rtasidagi dinlararo va millatlararo totuvlikni mustahkamlashda muhim tarixiy asos bo'lib xizmat qiladi. XIII asrga kelib, mo'g'ullar imperiyasi davrida xristianlik yana qisqa muddatli jonlanish bosqichini boshdan kechirdi. Ayniqsa, Chingizxon avlodlari orasida xristianlikka moyillik kuzatilgan. Masalan, mo'g'ul zodagonlarining ayrimlari nestorianlikni qabul qilgan bo'lib, bu holat xristianlikning yana ma'lum darajada tiklanishiga olib kelgan. Biroq XIV asrga kelib, siyosiy va diniy omillar ta'sirida bu din yana pasayish bosqichiga o'tgan.

⁸ Никитин А. Б. Христианство в Центральной Азии (древность и средневековье) // Восточный Туркестан и Средняя Азия. — Москва: Наука, 1984. — С. 121–137

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-4, 2026**

Markaziy Osiyoda xristianlikning yoyilishi va rivojlanishi mintaqa tarixining ajralmas, ammo o‘ziga xos murakkab qismini tashkil etadi⁹. Olib borilgan tahlillar va tarixiy faktlar asosida quyidagi yakuniy xulosalarga kelish mumkin:

Birinchiidan, xristianlik Markaziy Osiyoga shunchaki diniy doktrina emas, balki yuksak madaniyat, yozuv va ilm-fan tashuvchisi sifatida kirib kelgan. Buyuk Ipak yo‘li chorrahasida joylashgan Marv, Termiz va Samarqand kabi shaharlar nafaqat savdo, balki konfessiyalararo muloqotning global markazlariga aylangan. Suriyalik missionerlar va nestorian jamoalari tomonidan olib kelingan suriy yozuvi keyinchalik mintaqa xalqlari, xususan, turkiy qabilalar yozuv madaniyati rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi.

Ikkinchiidan, Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi qadimdan diniy bag‘rikenglik (tolerantlik) tamoyillariga tayangan. Arxeologik topilmalar (masalan, Urgutdagi Vazkard monastiri yoki Marvdagi xristian cherkovlari) shuni isbotlaydiki, xristianlik zardushtiylik, buddaviylik va keyinchalik islom dini bilan bir hududda, o‘zaro uyg‘unlikda rivojlangan¹⁰. 1007-yilda keraitlar kabi yirik turkiy qabilalarning xristianlikni qabul qilishi bu dinning mintaqa ijtimoiy-siyosiy hayotidagi chuqur ildizlaridan dalolat beradi.

Uchinchiidan, xristianlik omili mintaqaning intellektual salohiyatini yuksaltirishda ko‘prik vazifasini o‘tagan. Xristian olimlarining yunon ilmiy merosini sharq tillariga o‘girishdagi faolligi Markaziy Osiyo Uyg‘onish davri (Renessans) poydevorini mustahkamladi. Garchi XIV-XV asrlarga kelib siyosiy va demografik o‘zgarishlar natijasida xristianlikning mintaqadagi faoliyati susaygan bo‘lsa-da, uning madaniy transformatsiyadagi izlari me’morchilik, san’at va tillarda saqlanib qoldi.

Xulosa qilib aytganda, xristianlikning Markaziy Osiyo hududidagi tarixiy yo‘lini o‘rganish bugungi kun uchun ham dolzarbdir. Zero, bu tarixiy tajriba O‘zbekiston

⁹ Савченко А. Христианство в Средней Азии: обзор памятников // Археология Узбекистана. №1 (2). — Самарканд, 2011. — С. 88–102

¹⁰ Гулямов Я. Г. История орошения Хорезма с древнейших времен до наших дней. — Ташкент: Фан, 1957. — С. 92–105

zaminining qadimdan turli din va millat vakillari uchun umumiy uy, tinchlik va totuvlik maskani bo'lib kelganini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi hamda hozirgi davrdagi dinlararo muloqot strategiyasi uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Бартольд В. В. Работы по истории христианства в Средней Азии // Сочинения. Том II, часть 2. — Москва: Наука, 1964. — С. 265–302.
2. Пугаченкова Г. А. Искусство Гандхары. — Москва: Искусство, 1982. — С. 115–128.
3. Ртвеладзе Э. В. Великий шёлковый путь: Энциклопедический справочник. — Ташкент: Узбекистон миллий энциклопедияси, 1999. — С. 56–72.
4. Литвинский Б. А. Восточный Туркестан в древности и раннем средневековье: Этнос, языки, религии. — Москва: Наука, 1992. — С. 315–340.
5. Ставиский Б. Я. Судьба буддизма в Средней Азии (по данным археологии). — Москва: Восточная литература, 1998. — С. 142–156.
6. Зуев Ю. А. Ранние тюрки: очерки истории и идеологии. — Алматы: Дайк-Пресс, 2002. — С. 188–210.
7. Савченко А. Христианство в Средней Азии: обзор памятников // Археология Узбекистана. №1 (2). — Самарканд, 2011. — С. 88–102.
8. Гулямов Я. Г. История орошения Хорезма с древнейших времен до наших дней. — Ташкент: Фан, 1957. — С. 92–105.
9. Никитин А. Б. Христианство в Центральной Азии (древность и средневековье) // Восточный Туркестан и Средняя Азия. — Москва: Наука, 1984. — С. 121–137.
10. Кычанов Е. И. Сирийское христианство в Средней Азии и Китае // Из истории доисламских религий Средней Азии. — Ташкент: Фан, 1989. — С. 44–52.

